

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 94 (477)

Андрій Подорван

МАКСАКІВСЬКИЙ МОНАСТИР — ДО ІСТОРІЇ ЗАСНУВАННЯ

У статті досліджується історія заснування Максаківського монастиря, події суспільно-політичного життя, які мали безпосередній вплив на його появу.

Ключові слова: Максаківський монастир, Трубчевський монастир, православ'я, Поляновський мирний договір, Адам Кисіль.

У першій половині XVII століття Чернігово-Сіверщина неодноразово ставала ареною протистояння Речі Посполитої та Московського царства. Політична та збройна боротьба між двома державами наклала відбиток на формування соціально-економічних особливостей та суспільно-політичного устрою. Яскравим прикладом такого впливу став розвиток церковних відносин на Чернігово-Сіверських землях.

Після укладення Деулінського перемир'я у грудні 1618 р. до складу Речі Посполитої відійшла значна частина Сіверщини¹. Перед коронним урядом поставав цілий ряд досить складних завдань, без вирішення яких про закріплення приєднаних територій у складі Польсько-Литовської держави не могло бути й мови. Одним з таких завдань було й питання перебудови на сіверських землях церковних відносин². Зрозуміло, що Річ Посполита не була зацікавлена в панівному становищі на чернігово-сіверських землях православної церкви. Натомість, король Сигизмунд III та адміністратор цих територій його син Владислав Ваза приділяли значну увагу створенню умов для діяльності тут католицької та уніатської церков³.

Водночас абсолютна більшість населення залишалася вірною православному віросповіданню всупереч урядовій політиці, яка до початку Смоленської війни у 1632 р. була досить жорсткою.

Підтримка з боку уряду католицьких орденів на Чернігово-Сіверщині тривала і після утворення у 1633–1635 роках Чернігівського воєводства. Однак загалом після Смоленської війни ситуація православних громад на цих землях почала покращуватися. Цьому сприяли як зміна ставлення центральної влади до православної церкви в цілому, так і прибуття на Чернігово-Сіверщину значної кількості православної шляхти, яка отримала тут земельні володіння за заслуги у Смоленській війні⁴. Це проявилось, зокрема, і в інструкції сеймику Чернігівського воєводства у 1646 році, коли київському каштеляну А. Кисілю та його прихильникам вдалося включити до інструкції пункт на захист «грецької релігії», незважаючи на досить сильні позиції католицької шляхти на Чернігівщині⁵. Сеймик навіть виклав в інструкції вимогу до послів підтримувати позицію представників Волинського воєводства у питанні повернення православним церкви у м. Люблін. Захоплена уніатами у 1638 р., ця справа служила предметом гарячих дебатів на сеймах 1640, 1641 та 1642 рр., спричинила до втручання короля, який доручив люблінському старості повернути її православним, що так і не було виконано⁶.

Саме до цього неспокойного, з точки зору релігійної ситуації, періоду 30–40-х років XVII століття відносять появу Максаківського монастиря, розташованого поблизу

© Подорван Андрій Федорович – начальник управління внутрішньої політики Чернігівської ОДА.

сучасного села Максаки Менського району Чернігівської області. «На лѣвой сторонѣ р. Десны, въ 70-ти верстахъ отъ Чернигова и въ 30 отъ Борзны, въ Сосницкомъ уѣздѣ, на плоской возвышености расположенъ одинъ иъ древнихъ монастырей — Максаковскій Преображенскій...»⁷. Своєю появою монастир завдячує насамперед протегуванню православ'ю з боку представників шляхетської верхівки Речі Посполитої, а також воєнно-політичному протистоянню 1632–1634 рр. — Смоленській війні.

По завершенні воєнних дій і підписанні у червні 1634 р. Поляновського мирного договору почався довгий процес узгодження кордонів двох держав, оскільки одразу ж виникли численні суперечки щодо ряду населених пунктів прикордонних територій. Часткового компромісу вдалося досягти лише у 1644 р., коли до Польщі прибули московські повноважні послы. Провівши переговори з визначеними королем Владиславом IV сенаторами — «панами радними», досягли згоди на підписання договору, який отримав назву «Варшавської угоди»⁸. Саме тоді було досягнуто домовленості щодо отримання Річчю Посполитою контролю над двома спірними містами — Гадячем та Сарськом, за що поляки поступилися Москві Трубчевськом з повітами та волостями і рядом інших невеликих населених пунктів Новгород-Сіверського та Путивльського повітів⁹. Реалізація угоди припадає на 1645 р., коли розпочала роботу особлива комісія у складі представників двох держав. З боку Речі Посполитої до складу комісії, яка працювала у 1645–1647 рр., входив і київський каштелян А. Кисіль, який фактично і став ініціатором заснування Максаківського монастиря.

Датою утворення монастиря вважається 1642 р.¹⁰ Саме цього року біля Максаківського перевозу через р. Десну оселилися ченці Трубчевського монастиря, які не побажали переходити під владу Московського царства¹¹. Оскільки домовленостей щодо передачі Трубчевська та навколишніх територій до Московської держави офіційно досягнуто лише у 1644 р., постає питання пояснення причини прийняття монахами рішення про перехід у межі Речі Посполитої двома роками раніше. Водночас в «Історико-статистичному опису Чернігівської єпархії» зазначається, що «при отдачѣ Трубчевска московському царю, монахи монастиря Трубчевскаго, которыхъ было нѣсколько десятковъ, имѣя давнія пожертвованія князей Трубчевскихъ, разныя имѣнія стояція четьре тысячи злотыхъ, пребывая вѣрными республикѣ и желая быть не въ другомъ подданствѣ, а нашими богомольцами, оставили всѣ тѣ владѣнія монастырскія, зданія и что только было».¹² При цьому автор посилається на грамоту короля Владислава IV від 28 вересня 1642 р., тобто ще до офіційного прийняття рішення про передачу Трубчевська московській стороні. Ймовірним поясненням цього питання може стати те, що польською стороною ще на початку 40-х років уже було прийнято рішення віддати Трубчевськ з прилеглими територіями, а також участь на різних етапах польсько-московських переговорів та у зовнішньополітичних контактах двох держав А. Киселя, який послідовно підтримував православ'я протягом усієї своєї політичної діяльності. Саме до цього польського посадовця і звернулися ченці Трубчевського (або Чолнського) монастиря та висловили прохання дозволити їм поселитися в межах Речі Посполитої, а саме «указать имъ где-нибудь мѣсто для монастыря»¹³.

Беручи до уваги церковно-релігійні відносини 30–40-х років XVII століття, бажання православних ченців залишити кордони Московської держави та переселитися до Речі Посполитої виглядає нелогічним. Уже Філарет Гумілевський помітив цілковиту невідповідність такого пояснення: «что-то странное является въ переходѣ иноковъ изъ православной страны въ Польшу»¹⁴.

Пояснень мотиву такого рішення православних ченців могло, на наш погляд, бути декілька. Першим та найбільш вірогідним є те, що ченці повернулися на місце, на якому за часів входження Чернігово-Сіверських земель до Московської держави у XVI столітті існував невеликий православний монастир. У часи військових конфліктів монастир міг серйозно постраждати внаслідок пожежі, грабунку одної чи другої сторони протистояння, а можливо, й місцевих жителів. Подібне припускається і в «Історико-статистичному опису Чернігівської єпархії»: «монахи захотѣли возвра-

тяться на прежнее свое пепелище, въ Максаки, гдѣ жили до 1608 г., т. е. до перехода Максаковъ под управление польское»¹⁵.

Іншою причиною, котра могла спонукати православних ченців прийняти рішення про переселення до Речі Посполитої, стала демонстрація підтримки Трубчевського монастиря з боку польських королів від самого часу його існування (ймовірно — з 1620-х років), яка проявлялася в наданні привілеїв на навколишні села¹⁶.

Тож, будучи свідомою певних переслідувань православної церкви у Польсько-Литовській державі, частина монахів справді могла надати перевагу переселенню на територію поблизу с. Максаки з одночасним отриманням значних привілеїв у вигляді маєтностей, земельних володінь та грошових компенсацій. Адже значна частина шляхти не приховувала своєї протекції православному духовництву.

Не виключено, що політичні питання цілеспрямовано вплетені в історичні свідчення щодо причин переселення монахів з монастиря поблизу міста Трубчевськ до Речі Посполитої. Адже такий факт міг підтвердити ту чи іншу політичну доцільність. І навпаки — у вигідному світлі показати суспільно-політичну діяльність уряду Польсько-Литовської держави.

Визначною для заснування монастиря є особа відомого військово-політичного діяча Адама Киселя. Будучи одним з найбільших землевласників Речі Посполитої, він одночасно представляв ту частину шляхти, яка використовувала свій політичний вплив на підтримку православ'я.

У 1642 р. Адам Кисіль звертається до короля Владислава IV з клопотанням дати ченцям Трубчевського монастиря прихисток «въ собственныхъ своихъ владѣніяхъ, находящихся въ прѣделахъ киселевскихъ и менскихъ при р. Деснѣ»¹⁷.

У 1646 р. польський король підтвердив право ченців на земельні володіння та маєтності, передані новоствореному монастиреві А. Киселем¹⁸. У грамоті від 10 жовтня 1648 р. А. Кисіль засвідчив, що Максаки переходять у власність монастиря, виділив також необхідні під будівництво церкви і монастирських будівель кошти¹⁹. Ця грамота, підписана «Адамомъ Киселемъ, Каштеляномъ кievскимъ, Александромъ Киселемъ подполіемъ черниговскимъ, свидѣтелями: Яномъ Севастіановичемъ войсковымъ писаремъ новгородскимъ и писаремъ Криштономъ Кобгицкимъ»²⁰, була також внесена у гродські книги новгород-сіверського замку, а пізніше і київського.

Допомога А. Киселя також проявлялася і у сприянні культовому будівництву новоствореного монастиря. Про цей факт дізнаємося з «Описания Старой Малороссии» А. Лазаревського, в якому автор стверджує, що Адам Кисіль наказав привезти з-під Чолнська, що під Трубчевськом, дерев'яну церкву, яку плотами по р. Десні доставили до Максаків та витягли з води²¹.

У своєму заповіті, датованому 18 липня 1650 року, А. Кисіль відписав села Холми, Красний Став, Ядути, Прачі та Високе на Максаківський монастир, остаточно закріпивши право власності на вказані населені пункти за ченцями та дозволивши вступати у володіння і в майбутньому отримувати з них прибуток.

У 1640–1650-і роки Максаківський монастир потерпав від звичайного для тих років небажання селян працювати на монастирських землях, постійних зазіхань на монастирські землеволодіння з боку козацької старшини. Відповідно, ченці зверталися з проханням до гетьманів надати жалувані грамоти щодо послушенства та підтвердження власності монастиря на передані А. Киселем села.

У травні 1651 року Богдан Хмельницький надає Максаківському монастирю два універсали, один з яких містив наказ, «абы помененому монастыреви жадное кривды нѣ от кого не было»²². За виконанням наказу гетьмана мав наглядати чернігівський полковник, який мав право карати порушників універсалу. У другому універсалі Богдан Хмельницький підтвердив належність до монастиря селян «холменских, ядутиских, пралничанских, височанских, красноставских и максакских»²³.

У 1654 р. новим універсалом Богдан Хмельницький підтверджує право власності Максаківського монастиря на села «Холм, Едутин, Пранничъ, Высочаны, Красностав, Максаков, з млинами в тых селахъ будучими и иншими всѣми пожитками и приналежностями»²⁴. Отже, уряд козацької держави, проводячи підтримку православ'я,

залишив Максаківському монастиреві всі маєтності, відписані йому А. Киселем, поширивши цей перелік промисловими об'єктами (млинами) та іншими важливими для ведення господарства засобами. Видання універсалів у 1651 та 1654 рр. на підтвердження права власності одночасно з суворим наказом представнику військової адміністрації свідчить про постійну загрозу для монастирських володінь з боку як козацької старшини, так і селян – жителів монастирських населених пунктів.

Що стосується місця розташування Максаківського монастиря, то він не позначений на картах Г.-Л. Боплана середини XVII століття, хоча деякі з картографічних матеріалів містять дані щодо місцезнаходження релігійних об'єктів Чернігово-Сіверщини. Поясненням цього є те, що дані, зафіксовані Бопланом, стосуються періоду до 1642 р., тобто до переселення частини монахів монастиря з-під міста Трубчевська до Речі Посполитої.²⁵

У документах 40-х років монастир або не має назви (вказується лише місцевість поблизу р. Десна, де він розташовується), або йменується Киселинським (від прізвища свого засновника А. Киселя). Однак уже у заповіті 1650 р. А. Кисіль називає монастир «Максаківським»²⁶. Очевидно, з того часу ця назва і закріпилася за монастирем, оскільки у подальшому (універсали Б. Хмельницького та інші документи) монастир фігурує саме під такою назвою. За іншим поясненням, назва «Киселинський» могла стати небезпечною для самого існування монастиря у період національно-визвольної війни 1648–1654 рр., оскільки А. Кисіль представляв інтереси Речі Посполитої, тобто ворожої сторони для військової адміністрації та значної частини учасників визвольних змагань.

Таким чином, виникнення в 40-х роках XVII століття Максаківського монастиря, а також Батурицького Крупницького, Макошинського та Омбиського стало частиною загального процесу посилення позицій православ'я на Чернігово-Сіверських землях. Це стало можливим завдяки частковим поступкам з боку уряду Речі Посполитої та широкої підтримки місцевої шляхти. Важливою подією стало також відновлення православної Чернігівської єпархії (фактичне у 1631 р., формальне – у 1650 р.).²⁷

1. Кулаковський П. Чернігівське князівство (1619–1633 рр.) / Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / За ред. С.А. Леп'явка, В.М. Бойка. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 26.

2. Кулаковський П. Церковні структури на Чернігово-Сіверщині за польської доби (1618–1648) / Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 22.

3. Кулаковський П. Церковні структури на Чернігово-Сіверщині за польської доби (1618–1648) / Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 23.

4. Кулаковський П. Церковні структури на Чернігово-Сіверщині за польської доби (1618–1648) / Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 26.

5. Кулаковський П. Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року. // Україна модерна. 2001. Ч. 6. С. 121.

6. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Роки 1626–1650. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. VIII – 2. – С. 85.

7. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 69.

8. Кулаковський П. Полянський мирний договір 1643 р. і спроби створення військового союзу між Річчю Посполитою та Московською державою / Наукові записки. Серія «Міжнародні відносини». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 14.

9. Соловьев С. М. Сочинения: В 18 кн. – Кн.5: История России с древнейших времен. Т.9–10 / Отв.ред.: Иванов Н. А. – М.: Голос, 1995. – С. 236.

10. Географическо-статистический словарь Российской Империи. – Санктпетербургъ:

- Типографія В. Безобразова и Комп., 1867. – Томъ III. – С. 143.
11. Географическо-статистическій словарь Россійской Имперіи. – Санктпетербургъ: Типографія В. Безобразова и Комп., 1867. – Томъ III. – С. 143.
12. Историко-статистическое описание Черниговской епархіи. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 70.
13. Историко-статистическое описание Черниговской епархіи. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 70.
14. Историко-статистическое описание Черниговской епархіи. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 71.
15. Историко-статистическое описание Черниговской епархіи. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 71.
16. Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytoczona w latach 1634-1648). Drukarnia Uniwersytetu Jagiellonskiego Krakow: 1934 – С. 38.
17. Историко-статистическое описание Черниговской епархіи. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 71.
18. Sysyn F. Between Poland and the Ukrain . The Dilemma of Adam Kysil 1600 – 1653. – Cambridge, Mass, 1985. – С. 133.
19. Михальчук Л. Дилема Адама Киселя // Минуле і сучасне Волині і Полісся: Край на межі тисячоліть: Матеріали Х наук. іст.-краєзн. конф.: Зб. наук. праць. – Луцьк, 2002. – С. 30.
20. Историко-статистическое описание Черниговской епархіи. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 71.
21. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории зеселения, землевладения и управления. – К., 1893. – Т. 2: Полк Нежинський. – С. 512.
22. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К, 1998. – С. 118.
23. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К, 1998. – С. 119.
24. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К, 1998. – С. 154.
25. Кулаковський П. Чернігівщина на картах Боплана. // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С. 10.
26. Историко-статистическое описание Черниговской епархіи. – Черниговъ: Губернская тип., 1873. – Кн. 4. – С. 72.
27. Кулаковський П. Чернігівське воєводство (1635–1648, 1651 рр.) / Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / За ред. С. А. Леп'явка, В. М. Бойка. – Ніжин: ТОВ «Видавництво “Аспект-Поліграф”», 2007. – С. 40.

В статье исследуется история основания Максаковского монастыря, события общественно-политической жизни, которые имели непосредственное влияние на его возникновение.

Ключевые слова: Максаковский монастырь, Трубчевский монастырь, православие, Поляновский мирный договор, Адам Кисель.

The article defines the history of the Maksakivskyu monastery foundation, social and political events having the direct impact on its appearance.

Key words: Maksakivskyu monastery, Trubchevskyu monastery, orthodox, Polyanovskyy peace treaty, Adam Kisiel.